

İSÂ BEY CAMİİ

Üsküp'te XV. yüzyılın
ikinci yarısında yapılan cami.

Üsküp sancak beyi İshak Bey'in oğlu İsâ Bey tarafından 880 (1475) yılında yaptırılan cami, iki yanında misafirhane niteliğindeki tabhâne odalarıyla zâviyeli camiler diye adlandırılan gruba girer. Nitekim yapı, İsâ Bey'in 874'te (1469) düzenlenen Türkçe vakfiyesinde hankah olarak zikredilmektedir. Vakfiye, İsâ Bey'in kardeşi Mustafa Bey tarafından hediye edilen arazi üzerinde yaptırmış olduğu medrese ve yanındaki hankah için ayrılan vakıflarla ilgilidir. Burada geçen hankah kelimesiyle kastedilen, Orhan Bey devrinden bu yana kullanılan isimle zâviye türündeki yapıdır. Osmanlı döneminde aynı fonksiyondaki yapılar için bazan zâviye, bazan hankah tabirinin kullanıldığı anlaşılmaktadır.

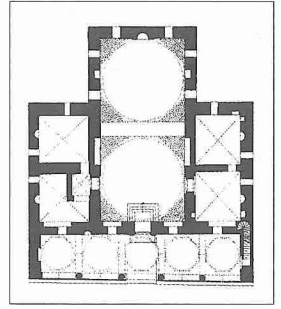
Osmanlılar'ın ilk devrinde İznik, Bursa ve Edirne'de çok sayıda inşa edilen zâviyeli (tabhâneli) cami tipinin değişik varyasyonları halinde kırkı aşan örneğinin bulunduğu bilinmektedir. Üsküp İsâ Bey Camii, bu tipin Fâtihten Sultan Mehmed devrinde yapılan örneklerinden biridir. Cami aynı eksen üzerinde yer alan iki kubbeli mekânla, yanlarda daha alçak tutulmuş ikişer çapraz tonozlu hücre ve giriş cephesindeki beş kubbeli revakıyla plan olarak 1472 tarihli İstanbul Murad Paşa Camii'ni andırmaktadır.

Yapının duvarları bir sıra kesme taş, üç sıra tuğla örgülüdür. Almasıç örgünün

karakteri Bursa camilerine uygunluk gösterir. Kuzey tarafındaki giriş cephesi önünde yanları kapalı beş bölümlü bir son cemaat yeri bulunmaktadır. Tamamen kesme taşla kaplı olan cepheyi geniş silmeli bir çerçeve kuşatır. Zengin mukarnas başlıklı ve süslemeli sekizgen pâyeler üzerine oturan, geniş sivri kemerlerle dışa açılan revakın üst örtüsü pandantifli kubbelerden oluşur. Kesme taş örgülü silindirik minare kuzeybatı köşesinde revakla ana mekânın birleştiği yerde yükselmektedir. Yapının giriş cephesinde merkezde kapı, iki yanında ikişerden dört pencere ile solda basit bir mihrap nişi yer alır. Açıklık kısmının basık bir kemerle örtülü olduğu mermer girişte üstte sathî bir Bursa kemeri görülür. Kemerin alınlık kısmına sülüs hatla yazılmış, 880 (1475) tarihini veren iki satırlık Arapça inşa kitâbesi yerleştirilmiştir. Kapının meандр ve kabartma rûmîli yazı dekorlu ahşap kanatları Fâtihten devri ağaç işçiliğinin güzel bir örneğidir.

İç mekâna girildiğinde aynı eksen üzerinde iç içe gelişen eş büyüklükte iki kubbeli mekân ve yanlarda yer alan çapraz tonozlu ikişer hücre ile karşılaşılır. Ana eksen üzerinde yer alan 10 m. çapındaki iki kubbeye de mukarnas sıralı pandantiflerle geçilmiştir. Mukarnasların üzerinde basit baklavalı bir kuşak dolaşır. Yapı bünyesinden dışa doğru taşan ikinci kubbeli mekân üç yönde ikişer pencere ile dışa açılır. Güney duvarında bugün orijinaliği bozulmuş bir mihrap, yan duvarlarda basit, dikdörtgen nişler bulunur. Ortadaki kubbeli mekânda da Bursa kemerli dört nişe yer verilmiştir.

Yapıda iki yanda bulunan çapraz tonozlu odalar müstakil bir karaktere sahiptir. Odalardan yalnızca giriş yönünde bulunan ortadaki kubbeli mekâna bir geçişle bağlanır. Aynı zamanda bu odalar revaka da birer kapıyla açılır. Bugün kapılar pencereye dönüştürülmüştür. Odaların kendi aralarındaki bağlantıları ise bir geçişle sağlanmıştır. Yalnız sol taraftaki ilk odada, güneybatı köşesinin alçak çapraz tonozlu bir bölüm olarak duvarla çevrilme suretiyle tecrit edilmiş olması dikkat çeker. Başka bir yapıda benzerine rastlanmayan bu düzenlemeyle orta mekândan, mutfak ya da kiler olarak kullanılan zannedilen mekâna hiç girilmeden hemen arkada ikamete ayrılmış mekâna geçilmesinin sağlandığı anlaşılmaktadır. İsâ Bey Camii, çeşitli varyasyonlarla Fâtihten devrinde denenmiş olan zâviyeli cami tipinin en son örneklerindedir. Yapı bu açıdan da ayrıca önemlidir.

İsâ Bey
Camii'nin
planı

BİBLİYOGRAFYA :

Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimâri Eserleri III*, s. 25-254; a.mlf. – İ. Aydın Yüksel, *İlk 250 Senesinin Osmanlı Mi'mârîsi*, İstanbul 1976, s. 80-81; Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimârîsi*, İstanbul 1986, s. 88; G. Goodwin, *A History of Ottoman Architecture*, Oxford 1992, s. 84-131; Semavi Eyice, "Türk Sanatı Bakımından Üsküp", *TKA*, XXXI/1-2 (1993), s. 159.

SELDA ERTUĞRUL

İSÂ b. DİNÂR

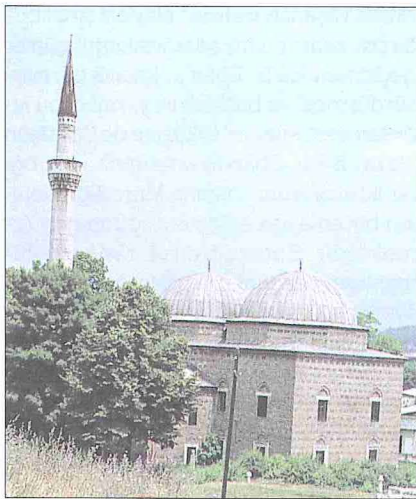
(عيسى بن دينار)

Ebû Muhammed İsâ b. Dînâr
b. Vâkid el-Gâfiki el-Kurtubî
(ö. 212/828)

Mâlikî fakihî.

Muhtemelen 155 (772) yılında Tuleytula'da (Toledo) doğdu. Burada ve Kurtuba'da öğrenim gördü. İlim tahsili ve hac için Haremeyn'e ve daha sonra Kahire'ye gitti. Kahire'de İmam Mâlik'in en önde gelen talebesi Abdurrahman b. Kâsım'dan fıkıh ve hadis okudu. Ayrıca İbn Vehb, İbn Abdülhakem ve Eşheb el-Kaysî gibi İmam Mâlik'in diğer talebelerinin derslerine devam etti. Kâdî İyâz, İbn Hazm'dan naklen İsâ b. Dînâr'ın 190 (806) yılı dolaylarında doğu seyahatine çıktığını kaydederse de (*Tertîbü'l-medârik*, IV, 108) Huşenî, onun 185'ten (801) itibaren üçüncü defa peşpeşe hac yaptığını belirtir (*Ahbarü'l-fuḫahâ'*, s. 270). Daha sonra merkezî yönetime karşı sık sık isyanların çıktığı bir ortamda Tuleytula'ya döndü. Burada halkın sevgi ve saygısını kazandı. Bunu çekemeyen şehrin valisi ve kadısı tarafından Emîr I. Hakem'e şikâyet edilmesi üzerine tutuklanarak Kurtuba'ya götürüldü. Bir yıl hapis yattıktan sonra bir yanlışlık olduğu anlaşılınca serbest bırakıldı ve Hakem kendisinden özür diledi. Bir süre Tuleytula'da kadılık yaptı, ardından Kurtuba'da şûra üyeliğine tayin edildi ve ömrünün sonuna kadar bu görevde kaldı. Aralarında oğlu Ebân b. İsâ, İbn Habîb es-Sülemî, Asbağ b. Halîl, Hârûn b. Sâlim el-Kurtubî ve İbn Müzeyn'in bulunduğu birçok âlim

İsâ Bey Camii - Üsküp / Makedonya

kendisinden ders aldı. 202 (818) yılında Kurtuba'da çıkan isyanın bastırılmasından sonra Hakem'in sürgün fermanı üzerine o da şehirden kaçıp Ceyyân'a gitti. Ardından Hakem'e mektup yazarak ona karşı tutumunu açıklayınca kendisine eman verildi (metni için bk. Muhammed b. Hâris el-Huşenî, s. 271) ve Kurtuba'ya döndü. Hakem ve oğlu Abdurrahman'dan saygı gören İsa b. Dînâr 24 Şevval 212 (16 Ocak 828) tarihinde Tuleytula'da vefat etti.

Takvâsi ve zühûd ile tanınan İsa b. Dînâr, Mâlikî mezhebinin otoritesi ve fetva mercii idi. İmam Mâlik'in görüşlerinin Endülüs'te yayılması ve Mâlikîliğin bu bölgede Evzâîliğin yerini alarak resmî mezhep haline gelmesinde, *el-Muvaţta'* râvilerinden akranı Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî ve talebesi İbn Habîb es-Sülemî gibi âlimlerin yanı sıra İsa b. Dînâr'ın da önemli rolü olmuştur. Kaynaklarda birçok âlim tarafından övülen İsa b. Dînâr için hocası İbnü'l-Kâsım'ın da "ardında kendisinden daha fakih bir kimseyi bırakmayan kişi" dediği kaydedilmektedir (a.g.e., s. 270, 271).

Oğlu Ebân b. İsa'nın naklettiğine göre İsa b. Dînâr, ömrünün sonlarında re'ye ile fetva vermeyi bırakarak hadisle amel etmeyi tercih etmiştir. Fıkhın yanı sıra kelâm ilminde de bilgi sahibi olan ve özellikle ceza hukuku alanındaki ılımlı görüşleriyle dikkat çeken İsa b. Dînâr, İbn Habîb'in Hâricî ve Mu'tezilîler'in affedilmeksizin öldürülmeleri yönündeki görüşüne karşı onlara fikirlerinden vazgeçip sünnete dönme fırsatının verilmesini savunmuştur.

Kaynaklarda, İsa b. Dînâr'ın İbnü'l-Kâsım'dan dinlediği rivayetlerin yirmi kitap oluşturduğu ve Mâlikî fıkhına dair on cüden meydana gelen *el-Hidye* (*el-Hidâye*) adlı bir eser telif ettiği nakledilmektedir. Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî'nin eserleriyle İbn Habîb es-Sülemî'nin *el-Vâzıha*'sından daha değerli kabul edilen bu kitapta müellifin İbnü'l-Kâsım'dan aldığı bilgilerin ve kendi görüşlerinin bulunduğu belirtilmektedir. İsa b. Dînâr'ın rivayet ve görüşlerine ilk dönem kaynaklarından Muhammed b. Ahmed el-Utbi'nin *el-Utbiyye*'si (*el-Müstahırace*), İbn Müzeyn'in *Tefsîrü'l-Muvaţta'* adlı eseri ve İbn Ebû Zeyd el-Kayrevânî'nin *en-Nevâdir ve'z-ziyâdât*'ında geniş şekilde yer verilmiş, Venşerîsî de Endülüs ve Kuzey Afrika ulemâsının fetvalarını derlediği *el-Mi'yârü'l-mu'rib*'inde bunlardan bir kısmını iktibas etmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Muhammed b. Hâris el-Huşenî, *Ahşbârü'l-fu-kağâh' ve'l-muğaddişin* (nşr. M. L. Âvila – L. Molina), Madrid 1992, s. 270-272; İbn Ebû Zeyd, *en-Nevâdir ve'z-ziyâdât* (nşr. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv), Beyrut 1999, bk. İndeks; İbnü'l-Farâdî, *Târîhu 'ulemâ'i'l-Endelüs*, Kahire 1966, s. 331; Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis* (nşr. İbrâhim el-Ebyârî), Kahire 1410/1989, II, 472; Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik* (nşr. Abdülkâdir es-Sahrâvî), Rabat 1403/1983, IV, 105-110, 259-262; Dabbî, *Buğyetü'l-mültemis*, s. 402-403; Zehebî, *A'lâmü'n-nûbelâ'*, X, 439-440; İbn Ferhûn, *ed-Dibâcû'l-müzhreb*, II, 64-66; Venşerîsî, *el-Mi'yârü'l-mu'rib*, Beyrut 1401-1403/1981-83, bk. İndeks; Makkarî, *Nefhu't-îtib*, III, 167; M. Muranyi, *Dirâsât fi meşâdirü'l-fıkhî'l-Mâlikî* (trc. Ömer Sâbir Abdülcelil v.dğr.), Beyrut 1409/1988, s. 124-125, 188, 227; H. Monés, "İsa b. Dînâr", *EP* (İng.), IV, 87.

KÂMİL YAŞAROĞLU

İSÂ b. EBÂN

(عيسى بن أبان)

Ebû Müsâ İsa b. Ebân b. Sadaka
(ö. 221/836)

İmam Muhammed'in öğrencisi,
Hanefî fakihî.

Aslen Şiraz'ın güneydoğusundaki Fesâ şehrendir. Halife Mansûr'a danışmanlık yapan dedesi Sadaka b. Adî'nin dedesinin adının Merdânşah olmasından İran asıllı olduğu anlaşılmaktadır. İsa b. Ebân Bağdat'ta yetişti. İsmâil b. Ca'fer el-Ensârî, Hüseyim b. Beşîr, İbn Ebû Zâide gibi âlimlerden hadis öğrendi. Ehl-i hadis ekolüne mensubiyeti dolayısıyla önceleri ehl-i re'ye karşı çıkarken arkadaşı İbn Semâa tarafından İmam Muhammed eş-Şeybânî ile tanıştırılıp onun muhalefet ettiğini düşündüğü hadisleri tek tek kendisine okuduğunda tatminkâr cevaplar alması üzerine rey ekolüne katıldı. Serahsî'nin rivayetine göre ise hadis öğrenimiyle meşgulken hac için gittiği Mekke'de aynı konuda iki defa yanlışlık yapıp Hanefî bir arkadaşı tarafından uyarılınca hadis tahsilinin kendisini hatadan korumada yeterli olmadığını düşünerek İmam Muhammed'in derslerine katıldı (*el-Mebsût*, I, 237). Altı ay kadar fıkıh ve hadis okuduktan sonra Muhammed'in Rakka kadılığına getirilmesiyle derslerine ara vermek zorunda kaldı; ancak mektupla öğrenimini sürdürdü. Bazı kaynaklarda Ebû Yûsuf'tan yaptığı rivayetlere yer verilirse de diğer bir kısım kaynaklar onun derslerine katılmadığını belirtir. Kendisinden Hasan b. Sellâm es-Sevvâk, Ebû Hâzım el-Kâdî, Bekkâr b. Kuteybe ve Şuayb b. Eyyûb es-Sarîfîni ders aldı. Tanınmış sûfî Ebû Ham-

za Muhammed b. İbrâhim el-Bağdâdî onun âzatlısı idi.

Ramazân 210'da (Aralık 825) Bağdat'ın doğu yakasında Askerülmehdî kadılığına nâib olarak, 23 Rebülevvel 211'de ise (3 Temmuz 826) Basra kadılığına tayin edilen İsa b. Ebân ölümüne kadar bu görevi sürdürdü. 220 (835) yılında hacca gitti ve Basra'ya döndükten birkaç gün sonra 221 Muharrem veya Safer başlarında (Ocak veya Şubat 836) vefat etti. Muharrem 220'de (Ocak 835) öldüğü de rivayet edilir.

Kaynaklarda İsa b. Ebân'ın kadılık mesleğine vukufu, dikkat ve titizliği üzerinde durularak davaları sûrâte sonuçlandırıldığı belirtilir. Hilâl b. Yahyâ, İslâm'ın gelişinden kendi zamanına kadar Basra'da ondan daha fakih bir kadının görev yapmadığını söylemiştir. Mu'tasım - Billâh döneminde bir davada suçlunun cezasının infazında aşırına kaçtığı gerekçesiyle yargılanmış, ancak suçsuz bulunmuştur. Hâsımîlarından İbn Aîşe et-Teymî, İsa'yı Başkadı İbn Ebû Duâd'a şikâyet edip onun yerine kendisi geçmek istemişse de başkadı bu isteği reddetmiştir. Bu şikâyet üzerine İsa'nın önde azledildiği, arkadaşısı ve başkadının oğlu olan Ebû'l-Velîd'e 80.000 dirhem rüşvet vererek azil kararını geri aldıracağı şeklindeki rivayet (Hatîb, X, 317) ihtiyatla karşılanmalıdır. Kadılık görevine gelmeden önce varlıklı bir kimse olan İsa b. Ebân son derece cömertti; öldüğünde çocuklarına miras bırakmadığı kaydedilir.

Hatîb el-Bağdâdî ve İbnü'l-Cevzî gibi müellifler, İsa b. Ebân'ın Kur'an'ın mahlûk olduğu görüşünü benimsediğini söylerken İbnü'l-Murtazâ da onun Mu'tezile'nin beş esasından biri olan adl anlayışını savunduğunu belirtir. Mu'tasım - Billâh devrinde Başkadı İbn Ebû Duâd'ın tahrikiyle yaşanan *mihne** olayları sırasında birçok kadı ve ilim adamı sıkıntılı günler geçirirken İsa b. Ebân'ın kadılık görevini sürdürmesi ve başkadı ile yakınlığı bu iddiaları destekler nitelikteyse de Cessâs'ın bizzat İsa b. Ebân'ın kitabından yaptığı bir iktibas onun "fukahâ Mürcîlîği" denilen bir anlayışa sahip olduğunu göstermektedir. Buna göre İsa, fâsik müslümanların cehenneme gireceğini bildiren âyetlerle başka âyetler göz önüne alındığında onların bağışlanmalarının da azap görmelerinin de mümkün olduğunu, bu sebeple durumlarının Allah'a havale (ircâ) edilmesi gerektiğini ifade edip bu hususta kesin konuşamayacağını belirtmiştir (*el-Fuşûl*, I, 103).